

Az erdélyi szellem.

Erdély egy részének a magyar koronához való visszatérése óta alig emlegetnek valamit gyakrabban, mint az „erdélyi szellemet“, a transzilvánizmust, az erdélyi, transzilván gondolatot. Mindaddig azonban jórészt csak általánosságban mozgó szép szólamokat kaptunk, nem igen láttunk komoly törekvést annak kimutatására, hogy erdélyi szellemről lehet-e beszélni és mi alapon. Már pedig az ilyen külön szellemnek kellőleg meg nem alapozott emlegetése jóra nem vezet. Alkalmas téves megítélések, felfogások meggyökereztetésére, nem helyes történelem-látásra. Nem fogadhatjuk el az erdélyi szellemnek tagadását az emberi életnek olyan terein, amelyeken az határozottan kimutatható. De állást kell foglalnunk az erdélyi szellemnek kritikátlan idézgetése ellen is, amely az erdélyi ember életének minden irányában szorosan tudományos megalapozottság nélkül sajátos szellemet vél felfedezni. Elvégre ha erdélyi szellem van — aminthogy ezt a legtöbbben nem tagadják — annak határozott tartalmúnak kell lennie, abba bármit belemagyarázni, a valóság helyett költeni nem lehet. Különben az annyit emlegetett „erdélyi szellem“ divatos, üres szólamná válik.

Egy népek a szelleme legáltalánosabban véve nem más, mint saját, jellemző felfogása az emberi életről, ennek különböző irányairól; e felfogása, gondolkodásmódja irányozza cselekedeteit, különböző életkifejtéseit. Ez a nemzeti génusz, ami a politikai tudomány legnagyobb magyar mesterének: Concha Győzőnek szavai szerint: „az emberi rendeltetésnek, az emberre jónak, hasznosnak, szépnek sajátos — képzete“. Ez a sajátos felfogás az emberi élet dolgairól ennek különböző nyilvánulásaiban áll előttünk. Állami élet, jog, vallás, erkölcs, gazdaság, műveltség, társadalmi élet mindenesetre fő irányai, térénumai az emberi élet kifejtésének, amelyekben sajátos felfogása jelentkezik.

Ha Erdély életében ezeken a tereken bizonyos sajátos szellemet tudunk bizonyítani, akkor abban az értelemben beszélhetünk erdélyi szellemről, hogy amint Erdély földrajzilag beletartozik a Kárpát-medence egységébe, de ebben külön földrajzi alakulat, éppen úgy az, amit erdélyi szellemnek mondunk, része az egyetemes magyar szellemnek, de benne bizonyos sajátos vonások fedezhetők fel. Nem ellentét, csak változat. Az alapjellemvonások egyezését az „egy nemzet“, a sajátos vonások legnagyobb részét a másfélszáz éven át fennállott „két ország“ adja meg.

De ha az erdélyi szellem csak az egyetemes magyar szellemiségnek olyan sajátos kinyomata, amelyet az erdélyi különleges helyzet fej-

lesztett ki, ebből önként következik, hogy Erdély népei közt e szellem létrehozóiként csak a magyarok és székelyek jöhetnek szóba. A kiváltságaik bástyái mögé elzárkozó s a magyar törekvésekkel szembehelyezkedő szászok és a politikai életben nem számító románok épen azért nem lehettek részesei e szellem létrehozásának, mert nem magyarok. A magyarok és a székelyek politikai, jogi, társadalmi viszonyaiban, nemzeti sajtáságaiban voltak különbségek. De miután egyaránt magyarok voltak, kifejlődhetett közöttük a nemzeti sajtáságokon felülálló közös szellem. Az erdélyi fejedelmek közt többen és pedig épen a legkiválóbbak nem voltak erdélyi származásúak, magyarországiak voltak. Ennek dacára az erdélyi szellemnek kimagasló képviselőivé válhattak, mert magyarok voltak.

Hogy bizonyos sajátos szellem, életfelfogás Erdélyben kifejlődhetett, e tekintetben egyik tényezőként mindenestre e területnek zárt földrajzi egységét, saját jellegű, változatos életterét kell számításba vennünk. Hozzájárult ehhez hatékonyan a másfélszáz éves politikai különállás. Már Szent István területi különállást adott Erdélynek, vajdaság alakjában egyesítvén a magyar királysággal; később is a király által kinevezett vajdák kormányozták. 1556-tól pedig Erdély — bár török fennhatóság alatt — külön fejedelemség. De Erdély az „egy nemzet két ország“ idejében is mindig kifejezte Magyarországgal való együttérzését, mindig fellépett a habsburgi Magyarország alkotmányos és lelkiismereti szabadságának védelmére s a magyar szent koronához való hűségét mindig hangoztatta. Az erdélyi fejedelemség — amint ezt Báthory István, Bocskay, Bethlen Gábor, Rákóczi György, Pázmány és a tizenhetedik század legtöbb államférfia vallotta — éppen ezért történelmi szükségszerűség volt a magyar szabadság fenntartására.

Az erdélyi állam berendezése sajátos vonásokat mutat, olyanokat, aminőket Magyarország alkotmányában egyáltalában nem találunk; ezek csak az erdélyi sajátos helyzetben nyerték magyarázatukat. Ennek az állami berendezésnek alapját tulajdonképen az erdélyi parasztlázadás leverése után 1437-ben kötött s az 1438. évi tordai országgyűlés által megerősített szövetség, az Unio trium nationum, adta meg. A később több ízben megújított szövetségben a három nemzet (magyar, székely, szász) kölcsönös segélynyújtásra kötelezte magát minden belső és külső ellenséggel szemben. Mindenik nemzet nemcsak a saját szabadságát védte, hanem köteles volt a másik két nemzet szabadságának védelmére is. Az egyes nemzetek szabadságának védelmére az erdélyi alkotmány olyan intézkedéseket foglalt magában, amelyek az erdélyi államszerkezetnek egészen sajátos jellemet adnak s amelyekhez hasonló Magyarországon nem találunk. De itt nem is volt szükség hasonló intézkedésekre. Erdélyben a három nemzetnek kellett védenie jogait a nem ritkán túltengő fejedelmi hatalommal szemben, míg Magyarországon az egységes magyar nemzet, vagyis akkor a nemesség, állott szem-

ben a Habsburgokkal. Az államélet duálizmusa közös vonás volt mindkét helyen.

A három törvényes nemzet (magyar, székely és szász) és a négy bevett vallás egyenjogúsága elvén épült fel az erdélyi alkotmány. A három „natio“ nem etnikai értelmű, hanem közjogi fogalom volt, ugyanaz, ami a „status et ordines“. Három olyan testületet jelentett, amelybe minden kiváltságos személy nemzetiségi különbség nélkül beletartozott. A három nemzet szabadságának védelméről már a törvényalkotás módja gondoskodott. A törvényalkotásnak az erdélyi fejedelemségben is az volt a módja, ami a rendi korszaknak megfelelően Magyarországon gyakoroltatott, vagyis a rendek üzenetéből és a fejedelemnek azokra adott válaszából állították össze a törvényeket; ezeket a fejedelem erősítette meg. Különbség volt az, hogy miután a három nemzet már előzőleg külön-külön megállapodott arra nézve, hogy mit fog törvényül elfogadni, szavazatukat az országgyűlésben szintén külön adták le egy megbízottjuk által. Vagyis a javaslatokat nemzeti kuriák szerinti szavazatokkal fogadták el.

Az 1557. évi gyulafehérvári országgyűlés kimondotta, hogy amit két nemzet elhatároz, az a harmadikra is kötelező. De már 1552-ben a szászok adóját az országgyűlés az ő leszavazásukkal állapította meg. A nemzetek szerinti, kuriális szavazás az országgyűlésben nemcsak a fejedelmi korban állott fenn, hanem a Habsburg-korban is egészen 1791-ig. Az ezévi XI. törvénycikk szerint a szavazatok az országgyűlésben egyenként adatnak le (individualia suffragia) és a határozatok szavazattöbbséggel hozatnak. De a többség határozatával ellenkező véleményt is, az illetők kívánságára, az uralkodóhoz küldendő felterjesztéshez kell csatolni.

Még a fejedelemség idejéből való 1659. évi III. törvénycikk Erdély mindhárom nemzete számára külön pecsétet állapított meg és kimondta, hogy mindennemű országgyűlési akták csak úgy érvényesek, ha mindhárom nemzet pecsétjével el vannak látva. A portával szemben is kijelentették az erdélyi rendek, 1659. augusztus 28-án, hogy csak az ilyen módon kiállított irományok tekinthetők az országgyűléstől származóknak. A nemzetek szerinti szavazást megszüntető 1791. évi törvény az 1659. évi törvénynek az országgyűlési akták pecsételésére vonatkozó rendelkezését fenntartotta. Ez pedig a nemzetek szabadságának védelmére jelentékeny eszköz volt, mert a pecsételés megtagadásával meg lehetett akadályozni, hogy az illető nemzet jogaira nézve sérelmes országgyűlési határozatok felterjesztessenek. Ezt az eszközt a szászok vették gyakran igénybe és miután a pecsételés körül a másik két nemzettel ellentétek támadtak, az 1794 július 31-én kelt legfelsőbb elhatározás kimondta, hogy a szászok csak abban az esetben tagadhatják meg pecsétük alkalmazását az országgyűlési határozatokra, ha a másik két nemzet rendei nem akarnák nekik megengedni, hogy eltérő véleményüket az 1791. évi törvény szerint az országgyűlési jegyzőkönyvhöz

esatolják. Ez a legfelsőbb rendelet azonban a fentidézett korábbi törvényekkel ellenkezett és így érvénytelen volt. Nem is respektálták és a szászok a pecsételést még 1843-ban is megtagadták.

Az ekkor felmerült konfliktusra éppen az erdélyi múzeum ügye adott alkalmat. Az 1843. évi erdélyi országgyűlés ugyanis törvényjavaslatot fogadott el egy erdélyi múzeum létesítése tárgyában. Bár a múzeum céljaira bevezettetni kívánt adó csak a magyarokat és székelyeket terhelte volna, a szászok az elfogadott javaslattal szemben ellenvéleményt adtak be. Az országgyűlés az ellenvéleményt nem fogadta el, miután a szászok azt kuriális szavazatként akarták tekinteni, ami ellenkezett a nemzetek szerinti szavazást megszüntető 1791. évi törvénnyel. Erre a szászok megtagadták pecsétüknek abból a céliből való kiadását, hogy az a szentesítés végett felküldendő törvényjavaslatra alkalmaztassék. Végül is a szászok elállottak attól, hogy ellenvéleményük kuriális szavazatnak tekintessék, az országgyűlés így ellenvéleményüket az uralkodó elé terjesztésre elfogadta, ők pedig kiadták pecsétüket az országgyűlési határozatra való alkalmazás végett.

De más tekintetben is figyelmet érdemel az erdélyi alkotmány kérdésünk szempontjából. A magyar és a székely nem volt külön nemzetiség, csak közjogi helyzetük volt különböző, amennyiben a székelyeknek a magyar nemesi kiváltságokon kívül külön kiváltságaik is voltak. A szászok ellenben nemzetiségileg különböztek a magyaroktól és a székelyektől, ezekkel szemben etnikai kisebbséget alkottak. Kiváltságos jogállásuk, politikai önkormányzatuk nemcsak határozott nemzeti kisebbségvédelmet jelent egy olyan korban, amikor Magyarországon nemzetiségi kérdés még nem létezett, hanem egyáltalában első példája a történelemben egy nemzeti kisebbség védelmének.

Az erdélyi alkotmány tehát, amint ez a fentebbi vázlat szerű előadásból kivehető, mindenesetre olyan sajátos vonásokat mutat, aminők a magyar alkotmányban fel nem lelhetők; ezek tehát a különleges erdélyi helyzet folytán állottak elő. Az egymás szabadságáért való kiállás mellett a három nemzet érdekeinek összeegyeztetésére való törekvés és ezen felül is bizonyos liberális szellem jellemzi az erdélyi alkotmányos szellemet. A fejedelmi korban a nemesség egyformán képesített az alkotmányos életben való részvételre. A Habsburg-korszakban megkezdődött a bárói és grófi címek adományozása, ennek dacára megmaradt az országgyűlés korábbi egykamarás rendszere és abba az uralkodó fő- és köznemeseket egyaránt meghívhatott királyi hivatalosként. Az előadottakból kifolyólag azt, hogy a jog birodalmában külön erdélyi és külön magyar szellemről szó nem lehet,¹ egész általánosság-

¹ L. Kolosváry Bálint akadémiai előadását a Budapesti Szemle 1941. augusztusi számának 73. és köv. lapjain.

ban nem fogadhatjuk el. Nem nevezetesen az alkotmányjogra nézve, amelynek bizonyos fő tételei a többi jogoknak is alapját képezik.

A fejedelemség korában követett erdélyi külpolitika is egyik sajátos vonása az erdélyi szellemnek. Az ország földrajzi helyzete, a Habsburg-Magyarországgal és a Magyarország kétharmad részét kezében tartó török birodalommal való szomszédsága, valamint az a törekvés, hogy a magyar létet meg lehessen menteni, ez határozta meg a fejedelemség politikáját. A két hatalom között egyensúlyozó „hintapolitika“, amelynek változékonyságáért a magyarországiak Erdélyt „tündérország“-nak nevezték el, nem határozatlanság volt, hanem kényszerű alkalmazkodás, reálpolitikai gondolkodás, megnyilvánulása a minden helyzetben megélni akarásnak és tudásnak. Az „örök aggodalmak országa“ élni akart, ahogy lehetett. Ez a Fráter Györgytől megalapított alkalmazkodó politika, amelynek ő áldozatául is esett, véget ért Erdély fejedelmi különállásának megszűntével, hiszen a különállásnak a török veszedelem megszűntével nem volt többé történelmi jogosultsága. Erdély különállása Magyarországtól azonban más alakban, a nagyfejedelemség alakjában, több mint másfél századon át továbbra is fennmaradt. Fennmaradt pedig éppen az erdélyiek segítségével, akik a Lipót-féle Diploma elfogadása után még a fejedelemség fenntartása mellett foglaltak állást, de később a bécsi udvar kezére dolgoztak. Megelégedtek azzal a helyzettel, hogy Erdély visszatért ugyan a szent koronához, de nem egyesült Magyarországgal, amelytől különálló törvényhozási és kormányzati szervezete volt; Erdélyben csak közvetlenül az 1848 előtti időkben nyert tért az unió gondolata. A fejedelmi kor okos alkalmazkodó politikáját az indokolatlan szeparátizmus váltja fel.

Erdélyt a vallásszabadság hazájaként emlegetik. Valóban már abban az időben, amikor Európa nyugati államaiban javában dúltak a vallásüldözések, ebben a kicsiny országban a vallásszabadságot törvénybe iktatták. Erdély mégis protestáns fejedelemség volt. A katolikusok elleni rendszabályoknak azonban politikai oka volt. Attól tartottak, hogy a katolikusok felülkerekedésével a Habsburg-párt fog a politikában is döntő befolyásúvá lenni. Bár a vallásszabadság elleni jelenségekkel találkozunk (a jezsuiták kitiltása, a szerzetes rendek klostromainak megszüntetése, az unitárius vallást megalapító Dávid Ferenc elítélése), általában előbb a reformátusok, majd a tizennyolcadik században a katolikusok a többi felekezetek feletti uralkodást összeegyeztethetőnek tartották a vallások szabadságának és egyenlőségének törvényekben kifejezett elvével, mégis azt mondhatjuk, hogy vallási téren előrehaladottabb állapotokat találunk, mint a legtöbb államban. Ez, ha csak a törvényeket tekintjük, feltétlenül áll. Törvények rendelik, hogy a felekezetek egymást ne gyalázzák, egymással szemben türelmesek legyenek. A bécsi és linzi béke által erdélyi fejedelmek adják meg Magyarországon is a protestánsoknak a vallásszabadságot.

Csak röviden mutatunk arra, hogy Erdélyben a birtokkülönbség nem volt olyan elválasztó hatású a társadalomban, mint Magyarországon. A székelyeknél, a székely székekben nagybirtok nem volt és a magyarok földjén, a vármegyék területén sem volt a nagyobb birtoknak a társadalmat megosztó jelentősége, illetőleg ily hatása. Még a fejedelemiség megszűnése után is más jellege volt az erdélyi társadalomnak, mint a magyarországinak. Fő- és köznemesek egyformán érvényesültek a politikai életben, a két osztály között sűrűek voltak a családi kapcsolatok, így az erdélyi társadalom homogénebb, demokratikusabb színezetű volt a magyarországinál.

A fentiekben annak vázlatos kimutatására törekedtünk, hogy Erdélyben az emberi élet kifejtésének említett irányában olyan különleges vonásokkal, felfogással, az emberi élet dolgairól való gondolkodásnak olyan sajátos módjával találkozunk, amelynek alapján joggal beszélhetünk bizonyos külön szellemről. Azonban az emberi élet kifejtésének minden főbb irányát illetőleg meg kell ezt állapítani. Csak ilyen alapon beszélhetünk valóban erdélyi szellemről, különben határozott jelentés nélküli szólam marad.

Balogh Artúr.